

*Леся Домбровська, Віталій Коцур
(Переяслав-Хмельницький)*

ВІРМЕНИ В ЕТНОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ 1991-2012 РР.: ПРАВОВА, КУЛЬТУРНА, ГРОМАДСЬКА ТА РЕЛІГІЙНА САМОБУТНІСТЬ

У даній статті досліджено становище етнічної спільноти вірмен на території України у 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст., розкрито особливості їх правової, культурної, релігійної та громадської самобутності.

Ключові слова: *Україна, національна меншина, етнополітика, вірмени, поліетнічність, релігія, мова, Закон України «Про національні меншини», «Спілка вірмен України», Конституція України.*

Після розпаду СРСР колишні республіки стали на новий шлях свого розвитку, активно відбуваються державотворчі процеси, інтеграція у європейський та світовий простір. У пострадянських державах відбувається політизація етнічностей, що призводить до конфліктів у різних регіонах колишнього Радянського Союзу. З проголошенням незалежності в Україні розпочинається процес активного включення етнічних спільнот у внутрішнє і зовнішнє життя держави. Водночас, зазначимо, що у зв'язку з недосконалістю нормативно-правової бази ускладнюється етнополітична ситуація в Україні.

Сучасна етнополітика в Україні характеризується підвищенням рівнем ролі національного фактору в суспільно-політичному житті та проявом певних тенденцій, що впливають на подальший розвиток держави:

- зростання національної свідомості етнічних груп та їх самоорганізація;
- політизація етнічних груп та їх вплив на посилення взаємозв'язку між політичною та міжетнічною стабільністю;
- консолідація етнічних груп навколо державотворчих процесів та формування політичної нації;
- активний полікультурний розвиток національних груп та наявність інтенсивних міграційних потоків, що різнобічно впливають на подальший розвиток України [1, с. 3].

Перед українськими суспільствознавцями й політиками постала актуальна потреба критично переосмислити місце й роль національного фактору в суспільному житті України та виробити методичні й практичні рекомендації, щодо вирішення нагальних проблем, які постають перед етнічними меншинами України. Основну увагу дослідники приділяють політичному, соціальному, економічному та правовому становищу меншин у тій чи іншій державі, а також міжетнічним стосункам та причинам конфліктів етнічних національностей. В Україні проблематику національних меншин та етнонаціональних процесів досліджують ряд істориків, соціологів, історіографів, політологів, серед яких варто виокремити О.О. Рафальського, М.І. Панчука, О.В. Антонюка, В.М. Скліяра, В.О. Котигоренка, Ю.А. Левенця, Я. О. Калакуру, В.І. Наулка, О.А. Малиновську, М. Арсенян та інших.

Нові явища етнонаціонального розвитку потребують створення нових підходів до системи управління етнополітичними процесами з боку держави та її соціальних інститутів, партій і визначенням основних пріоритетів державної етнополітики, серед яких найголовнішими є:

- забезпечення через відповідне законодавство державних програм та рівних можливостей для усіх громадян, незалежно від їх національної приналежності;
- створення правового поля з метою гарантування рівних прав і свобод;
- забезпечення культурної, мовної й релігійної самобутності;
- утвердження у сфері міжетнічних відносин феномену толерантності та попередження й запобігання будь-яким проявам сепаратизму, екстремізму та расизму [1, с. 5].

На сучасному етапі розвитку Україна виступає як одна із країн з поліетнічним складом населення. В нашій країні нараховується понад 130 різних етносів, серед яких українці є титульною нацією. Окрім українців на території нашої держави проживають вірмени, болгари, угорці, румуни, поляки, греки, німці, словаки, французи, іспанці, чехи, албанці, шведи, серби, італійці, голландці, хорвати, англійці, австрійці, корейці, араби, в'єтнамці, турки, євреї, асирійці, китайці, курди, цигани, канадці та інші [17, с. 1].

Метою статті є аналіз розвитку та становлення національної меншини вірмен на теренах України у пострадянський період.

Серед представників етнічних меншин на території України вагоме місце посідають вірмени. Офіційна статистика показує особливості зростання національної меншини вірмен України, яких нараховувалось у 1926 р. – 10,6 тис.; 1959 р. – 28,0 тис.; 1970 р. – 33,4 тис.; 1979 р. – 38,6 тис.; 1989 р. – 54,2 тис.; 2001 р. – 99,9 тис. чоловік. Їх кількість, у порівнянні з переписом 1989 р., збільшилась майже вдвічі. Це зумовлено інтенсивним процесом міграції, що посилюється останнім часом через політичні події в Закавказзі, зокрема, вірмено-азербайджанську війну, конфлікт у Нагірному Карабасі, складну економічну ситуацію в Республіці Вірменія.

Протягом 1992-1998 рр. в Україну прибуло 30,5 тис. вірмен, а вибуло з України – 9,2 тис. Сальдо міграції за ці шість років становило по групі вірмен 21,3 тис. осіб. Порівняно з переписом 1989 р., їх чисельність в Україні зросла за рахунок міграцій 1992-1997 рр. майже на 40% [13, с. 389].

За неофіційними даними, зокрема, за свідченням «Союзу Вірмен України» на 2011 рік, в Україні зафіксовано понад півмільйона вірмен [3].

На сьогодні найбільша вірменська громада нараховується в Донецькій області – 15 тис. 700 осіб (збільшилася в 2,5 рази порівняно з 1989 р.), друга за кількістю громада існує в Харківській області – 11 тисяч (збільшилася в 2 рази), третя – в Дніпропетровській області (збільшилася в 2 рази). Але найпомітнішим зростання виявилось в Автономній республіці Крим – в 3,6 рази, хоча за абсолютними цифрами – це 8700 осіб. Вірменські громади є в Запорізькій області – 6400 осіб, Луганській – 6500, Одеській – 7400, Херсонській – 4500, в місті Києві – 4900 [11, с. 3].

Водночас, поряд з добровільною репатріацією з регіонів, у яких після розпаду СРСР розгорілися військові конфлікти, виникла течія вимушеної міграції в Україну. У 1991 році органами статистики України було проведено вибіркове обстеження осіб, які прибули до України на постійне проживання, яке засвідчило, що понад 12,6% усіх біженців змушені емігрувати у зв'язку з погіршенням криміногенної ситуації. Серед вірмен цей показник сягнув 25% [12, с. 8].

Вірмено-азербайджанська війна навколо Нагірного Карабаху, конфлікти в Абхазії та Таджикистані були вагомими чинниками міграції в Україну етнічних азербайджанців, грузинів, вірменів й таджиків. Наприклад, у 1993 р. в'їзд в Україну вірменів переважав виїзд у 5 разів, а у 1994 р. – у 4 рази. Однак, уже в другій половині 1990-х рр. в умовах загального від'ємного сальдо в'їзд в Україну з Вірменії переважав виїзд туди у 5 разів [12, с. 21].

Основними причинами прибуття емігрантів до України є економічні мотиви або пошуки надійного притулку. Згідно Закону України «Про біженців» (1993), щорічно іноземцями подається понад 1,5 тис. клопотань про притулок в Україні. У 1999 р. показник емігрантів, що прибули до України, становив понад 3 тис. чоловік на рік, основу яких склали вірмени, азербайджанці, турки, курди й таджики [12, с. 18].

Права національних меншин закріплені у Конституції України та інших актах національного законодавства, які ґрунтуються на міжнародно-правових документах і стандартах. Реалізація цих прав здійснюється за допомогою державних і регіональних програм національно-культурного розвитку національних меншин [18, с. 4].

Відповідно до вище вказаних нормативно-правових документів та програм, в Україні розроблено і створено законодавство з питань збереження ідентичності і культурної самобутності національних меншин, що відповідає світовим стандартам. На цих засадах

побудовано Декларацію прав національностей України, прийняту в листопаді 1991 р. А в статті 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» [10, с. 6], зазначено, що держава гарантує всім національним меншинам право на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації. Пам'ятки історії і культури національних меншин в Україні охороняються законом [9, с. 2].

Зокрема, у статті 7 частині 2 Закону України «Про мови» зазначається, що до регіональних мов або мов меншин України, до яких застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому законі [14, с. 4], віднесені мови: російська, білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, ідиш, кримськотатарська, молдавська, німецька, новогрецька, польська, ромська, румунська, словацька, угорська, русинська, караїмська, кримчацька. За умови, якщо кількість осіб-носіїв регіональної мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, становить 10 і більше відсотків чисельності її населення [14, с. 7].

Питання навчання національних меншин рідною мовою на сьогоднішній день є досить суперечливим, оскільки мовні привілеї отримують не всі національні меншини України. Так, 26 жовтня 2011 р. у Києві відбулось четверте засідання Громадської Ради керівників освітніх програм всеукраїнських громадських організацій при Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України [4, с.18], на якому, в черговий раз, постало питання «Про стан і перспективи національної освіти вірмен України». Зокрема, науковий співробітник інституту політичних і етнопатристичних досліджень НАН України Савел Азізян ознайомив присутніх з чисельними архівними матеріалами діяльності вірменських шкіл на території України, наголосив на ролі рідної мови при збереженні національної ідентичності етнічних вірмен; директор недільної школи м. Києва Катерина Тумагаян розкрила основні проблеми шкіл національних меншин, які полягають у недостатньому забезпеченні навчально-методичними матеріалами та незадовільними умовами надання навчальних приміщень тощо [4, с. 19].

Мовна ідентифікація національних меншин в Україні не є однорідною. Так, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. вірменська національна меншина ідентифікує себе з такими мовами: 50,4 – з вірменською; 5,8 – з українською; 43,2 – з російською та 0,6 – з іншими мовами [15, с. 2].

Одним із останніх проявів уваги нашої держави до проблем національних меншин є Розпорядження Президента України «Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігій і церкви» (23. 09.2005 р.), у якому наголошується на необхідності розробити державну програму зміцнення міжнаціонального миру та злагоди в Україні, запобігання виникненню міжетнічних, міжконфесійних конфліктів, передбачивши, зокрема, конкретні заходи з утвердження ідеї міжнаціональної злагоди, толерантності у відносинах між представниками різних національностей та конфесій, підтримки національних культурних традицій [9, с. 3].

На період 2011 р. в Україні зафіксовані: 28 релігійних вірменських громад та центрів їх управління; 20 вірменських священнослужителів та 12 іноземних; 6 недільних шкіл [16, с. 4].

Важливим чинником збереження національної самобутності в умовах діаспори стала Вірменська Апостольська Церква (яку називають також Григоріанською) – одна з найдавніших християнських помісних церков, її коріння сягає ще апостольських часів. У другій половині I ст. святі апостоли Тадей та Варфоломій проповідували християнство у Вірменії і заснували перші християнські спільноти. Оскільки народ Вірменії прийняв християнство, вірменська церква називається Апостольською, а назва Григоріанська походить від імені національного святого Григорія Просвітителя [20].

28 листопада 1991 р. в Україні було офіційно відновлено і зареєстровано єпархію Вірменської Апостольської Церкви, громади якої зараз діють у Львові, Києві, Одесі, Харкові, Донецьку, Дніпропетровську, а також у деяких містах Криму. Резиденція преосвященного владики знаходиться у Львові. Сьогодні вірменська церква нараховує понад 30 єпархій (9 з них

– у Вірменії, інші – у різних частинах світу) та понад 6 млн. прихожан [11].

Триває поетапний процес повернення вірменській громаді кафедрального Успенського собору. Восени 2001 р., маючи за мету відвідати осередки одновірців, розпорошені по всій території нашої держави, в Україну прибув з візитом глава Вірменської Католицької Церкви Його Блаженство Патріарх Кілікійський (для вірменів Нерсес Бедрос XIX) [11].

Вагоме місце в культурному житті вірмен України посідає історична й архітектурна спадщина, яка захищається законодавством України (стаття 6 Закону України «Про національні меншини України» [10]. На сьогоднішній день Спілкою Вірмен України підняте питання автентичності вірменської спадщини на теренах України. Одним з таких об'єктів у місті Кілії є вірменські надгробні плити, які зберігалися у церкві Св. Миколая. На даний час місто знаходиться на території України в Одеській області та розташоване на березі Кілійського гирла Дунаю [2, с. 1]. На південному березі Кілійського гирла була розташована Кілія Веке (Стара Кілія), а на північному березі споруджено фортецю, яка контролювала вихід до Чорного моря – Кілія-Нова. Зі свідчень історика Л.М. Меліксет-Бекова підтверджується існування вірменської церкви в м. Кілія в середині XVIII ст. Коли, після чергової російсько-турецької війни, Росія вивела свої війська з Болгарії, Валахії, Молдови та Буджака, заключивши в 1792 р. Яський мирний договір, сотні вірменських сімей з Рень, Смилі (Ізмаїл), Кілії, Тобак, Каушан, Белгорода та інших місць перейшли на землі, які були під юрисдикцією православної церкви, влаштувавшись на лівобережжі Дністра в новому поселенні Григоріополі (побудоване вірменами в 1792 р.). Правда, не всі вірмени залишили свої домівки [2, с. 2].

У храмі зберігалось багато цінних речей, накопичених протягом десятиліть функціонування церкви у складі чоловічого монастиря. Однією з таких реліквій була старовинна срібна лампада з іменами чілійських християн, які «прийняли муку за своє віросповідання». Серед цих імен: Енак, Еноль, Нешо, Доно – вірмени та Микола і отрок Костянтин – слов'яни [2, с.3]. Чи будувалась ця церква як вірменська, точно стверджувати неможливо, проте ці плити є частиною історії. До того ж, Миколаївська церква (Храм Святого Чудотворця Миколая) – це пам'ятка архітектури рідкісного для України типу – напівпідземна церковна споруда, яка внесена в реєстр пам'яток культури світового значення ЮНЕСКО [2, с. 3].

Одне із провідних місць суспільного життя в Україні займають громадські організації. Тому Конституцією і Законом України про «Про національні меншини України», зокрема ст. 13 гарантоване право національних меншин на створення своїх громадських організацій [10].

У 2001 р. в Україні засновано Всеукраїнську Асоціацію громадських організацій – «Спілку вірмен України», на чолі якої з 2011 р. став Вілен Шатворян. Асоціація є найбільшою вірменською громадською організацією, що об'єднує вірменські громади усіх регіонів України. Головним напрямом роботи спілки є культурно-просвітницька діяльність серед півмільйонної діаспори вірмен України [3, с. 3].

Зокрема, Вілен Шатворян зазначає, що вірмени почувають себе повноцінними громадянами України, оскільки українці – досить толерантний до всіх національностей народ. За його словами, вірмени, які проживають на території України, готові захищати її як сою рідну землю, оскільки також зацікавлені, у процвітанні країни [5, с. 4].

16 грудня 2011 р. відбулася щорічна конференція Всеукраїнської Асоціації громадських організацій «Спілка вірмен України», в якій взяли участь понад 40 делегатів з усіх областей України. В ході конференції було оптимізовано управлінську структуру САУ та внесені зміни до Статуту Асоціації, що дасть змогу вірменській діаспорі ефективно відповідати на актуальні виклики, що постають перед нею сьогодні [6, с. 16].

На території України активно розвивається наукова діяльність вірменської національної меншини. Так, кафедра класичних, візантійських і середньовічних студій Українського католицького університету (м. Львів) видала науковий збірник «Вірмено-українські історичні зв'язки» під редакцією Кеворков Бардакчяна, Франка Сисина та Андрія Ясіновського [7, с. 17]. Науковий збірник присвячено пам'яті видатного українського вченого вірменознавця професора Ярослава Шашкевича. Він включає в себе матеріали однойменної наукової конференції, що

проходила у Львові 29–31 травня 2008 р. Видання наукового збірника здійснено за участю Канадського Інституту Українських студій Альбертського Університету (м. Альберта, Канада) та призначено для широкого кола вчених, які займаються дослідженнями історії та культури вірмен України [8, с. 5].

2-3 жовтня 2010 р. у Сімферополі здійснено випуск третьої наукової збірки «Дослідження армянистики в Україні», до якої увійшли матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції «Вірмени України: учора, сьогодні, завтра» [7, с. 17].

Окрім наукової діяльності, вірмени активно займаються поезією. 25 травня 2011 р. на засіданні Спілки письменників України відбулася презентація книги Вартана Вартаняна «Вічний подорожній», присвячена творчості великого вірменського композитора Комітаса, в перекладі Першого посла України у Вірменії [19].

У ході обговорення книги пролунала пропозиція звернутися від імені української громадськості до Генеральної прокуратури України з проханням про повну реабілітацію видатного українського кінорежисера Сергія Параджанова, засудженого під вигаданим приводом радянським режимом [19]. У даному дослідженні було проаналізовано становище національної меншини вірмен України за період 1991 – 2011 р. та з'ясовано умови їх проживання на території нашої держави. Висвітлено кількісний склад вірменської меншини на території України, розглянуто особливості правового, національного, культурного та релігійного регулювання суспільних та етнополітичних відносин вірменських меншин.

Отже, попри недосконалість нормативно-правової бази України, неоднорідну мовну ідентифікацію вірменської національної меншини, проблеми соціально-економічного розвитку, вірмени ідентифікують себе як громадяни України, готові розбудувати українську державу, при цьому не забуваючи власне коріння, свою культурну та релігійну самобутність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О.В. Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан / О.В. Антонюк // Український історичний журнал. – К.: Наук. Думка, – 1999. – №3. – С.44-56.
2. Арсенян М. Вірменська спадщина Кілії / М. Арсенян // Вірменський вісник. [Информационно-аналитическое издание общественной организации «Союз Армян Украины»]. – 2011. – №1-3 (51) (січень – березень). – С. 32.
3. Вілен Шатворян: новий президент Всеукраїнської асоціації «Спілка вірмен України» // Вірменський вісник. – 2011. – №10-12 (54) (листопад-грудень).
4. В Києві відбулось IV засідання Громадської Ради при Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України // Вірменський вісник. – 2011. – №10-12 (54) (листопад-грудень).
5. Вілен Шатворян: вірмени ніколи не відчували в Україні не недружнього ставлення до себе // Вірменський вісник. – 2011. – №10-12 (54) (листопад-грудень).
6. Видано науковий збірник «Вірмено-українські історичні зв'язки» // Вірменський вісник. – 2011. – №10-12 (54) (листопад-грудень).
7. В Криму вийшов у світ третій випуск збірки «Дослідження з армянистики в Україні». Вірменський вісник. – №10-12 (54). – Листопад-грудень 2011.
8. Діаспора продовжує об'єднувати етнічних вірмен України // Вірменський вісник. – 2011. – №10-12 (54) (листопад-грудень).
9. Етнічна структура населення України наприкінці ХХ ст. [Електронний ресурс]. – режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_53/.../125_doc.pdf
10. Закон України «Про національні меншини в Україні» [Електронний ресурс]. – режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2494-12.
11. Конгрес національних громад України [Електронний ресурс]. – режим доступу: www.kngu.org/KongrUkr/Communit/ObzhArmen.htm
12. Малиновська О.А. Урізноманітнення складу населення України під впливом міжнародної міграції: виклики та шляхи реагування. / О.А. Малиновська. – К.: НІСД, 2012. – 56 с.
13. Наулко В.І. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / В.І. Наулко, О.Б. Бернштейн, Н.А. Зінкевич, В.Т. Зінич. – К.: 2001. – 424 с.

14. Про засади державної мовної політики – Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/5029-17.
15. Про поліетнічність України: кількісний та якісний вимір думки. [Електронний ресурс]. – режим доступу: political-studies.com/?p=551.
16. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2012 р.). [Електронний ресурс]. – режим доступу: risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/.
17. Скляр В.М. Етнічна структура складу населення України наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. УДК 94(477) «1989/2001». [Електронний ресурс]. – режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_53/.../125_doc.pdf.
18. Стан дотримання та захист прав національних меншин в Україні: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К.: 2006. – 72 с.
19. 24 травня в Києві відбулась презентація книги Комітаса. [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://kao.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=332:2011-05-25-11-36-22&catid=1:2009-08-19-22-31-48&Itemid=2.
20. Характеристика православних конфесій на Україні (дохалкедонських та орієнтальних). [Електронний ресурс]: – режим доступу: www.refsua.com/referat-5673-4.html.

Коцур В., Домбровская Л. Армяне в этнополитическом пространстве Украины 1991-2012 гг.: правовая, культурная, общественная и религиозная самобытность.

В статье проанализировано положение этнической общности армян на территории Украины в 90-х гг. ХХ в. – в начале ХХІ в., рассмотрено особенности их правовой, культурной, религиозной и общественной самобытности.

Ключевые слова: Украина, национальное меньшинство, этнополитика, армяне, полиетничность, религия, язык, Закон Украины «О национальных меньшинствах», «Союз армян Украины», Конституция Украины.

Kotsur V., Dombrovska L. Armenians in ethno-political space of Ukraine 1991-2012 gg.: Legal, cultural, social and religious identity.

The article is devoted the analysis of the situation of ethnic communities of Armenians on the territory of Ukraine in the 90's. of the twentieth century and the beginning of the XXI century., considered the features of their legal, cultural, religious and social identity.

Keywords: Ukraine, national minority, etnopolitika, Armenians, polietnichnost, religion, language, the Law of Ukraine «On National Minorities», «Union of Armenians of Ukraine», the Constitution of Ukraine.

Одержано 10.11.2012